

KÉPZELT MAGYAR HERCEGNŐK A KÖZÉPKORI EURÓPÁBAN

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

KIVONAT: A középkori latin krónikákban és az európai dinasztiai családfái-ban a magyar hercegnők, a magyar uralkodó dinasztiával rokonságban álló hercegnők gyakran tűnnek fel. Meglepő azonban, amikor a szerzők képzelt magyar hercegnőket neveznek meg, vagy éppen létező személyeket hoznak alaptalanul kapcsolatba a magyar dinasztiával. A történeti források közül német területen a *Scheyerni krónika és forrásegyüttes*, valamint az osztrák *Chronica patriae* kínál számos példát a jelenségre. Az itáliai, francia, német és spanyol források jellemzően irodalmiak vagy hagiográfiaiak. A spanyolok közül Ruy González de Clavijo jelent kivételt, aki az 1402-es ankarai csatát követően ad hírt egy királyi hercegnőről. Az esetek hátterében általában a Magyar Királyság jó híre és presztízse, az európai udvarokban feltűnő és sikeres magyar származású királynék emléke húzódik meg, amelyet nagyban megtámogatott Szent Erzsébetnek az egész földrészen népszerűvé váló legendája.

KULCSSZAVAK: magyar herceglányok, magyar középkori dinasztikus kapcsolatok, Árpádok, Habsburgok, Wittelsbachok genealógiája, középkori német–magyar történeti kapcsolatok, magyar–francia irodalmi kapcsolatok, scheyerni apátság, *Chronicon patriae*

Imaginary Hungarian Princesses in Medieval Europe

ABSTRACT: In medieval Latin chronicles and in the genealogies of European dynasties, Hungarian princesses, princesses related to the Hungarian ruling dynasty, often appear. It is all the more surprising when the authors invent imaginary Hungarian princesses, or link real historical figures to the Hungarian

royal dynasties. Among the narrative sources of medieval German literacy, the Scheyern Chronicle and the Austrian *Chronicon patriae* offer numerous examples. The Italian, French, German and Spanish sources are typically literary or hagiographical, apart from Ruy Gonzalez de Clavijo, who passed down to us the story of a Hungarian princess captured in the Battle of Ankara in 1402. All these stories can be associated with the reputation and prestige of the medieval Kingdom of Hungary, with the memory of the Hungarian-born princesses who were prominent and successful at the European courts, like Saint Elizabeth, venerated throughout the continent.

KEYWORDS: Hungarian princesses, Hungarian medieval dynastic relations, genealogy of the Árpád dynasty, the Habsburgs, the Wittelsbachs, medieval German-Hungarian historical relations, Hungarian-French literary relations, Scheyern Abbey, *Chronicon patriae*

A középkori latin krónikákban és az európai dinasztiai családfáin méltán tűnnek fel gyakran a magyar hercegnők.¹ Annál meglepőbb, amikor a régi szerzők fiktív magyar hölgyeket neveznek meg, vagy éppen létező személyeket alapítván hoznak kapcsolatba a magyar uralkodócsaláddal. Mindez persze a középkori genealógiát érintő bizonytalanságokból is fakad: egyszerre érdeklődtek a múlt iránt, és építették fel századokra visszamenőleg az uralkodói családfákat, miközben szembesültek a források és a szóbeli hagyomány esetlegességével. A legnépszerűbb ősnak a római császárok, köztük is Nagy Konstantin számított, vagy a még nálánál is régebbi trójai ősök és Nagy Sándor.² Boldog Kinga őseit bizánci szülein keresztül Neróig és Alexandriai Szent Katalinig vezette vissza 14. század eleji legendája.³

1 Seláf 2016.

2 Kršmanović–Radošević 2004.

3 Veszprémy 2001, 123.

A kitalált ősök sorában jelennek meg meglepő módon a magyar hercegnők. Amint látni fogjuk, ebben szerepet játszott a Magyar Királyság presztízse, az európai udvarokban feltűnő és sikeres magyar származású királynék jó híre, amelyet nagyban megtámogatott Szent Erzsébetnek az egész földrészen népszerűvé váló legendája. Persze személyükben valami „keletit”, valami orientális távolságot is megtestesítettek, ami különösen a szórakoztató és a hagiográfiai művekben tette népszerűvé a magyar származás bedolgozását. A politikai szándék szempontja sem lebecsülendő: ez éppen a Wittelsbachok és a Habsburgok esetében fedezhető fel a magyar szálak tudatos keresése és genealógiai hasznosítása mögött.

Miért is a hercegnők? A középkori genealógiák alapvetően a férfiak leszármazását rögzítették, a feleségeket csak alkalmasszerűen tüntették fel. Így járt el IV. Károly császár híres, a Prágához közeli Karlsteinben megörökített családfája is. Ahol szükség volt, ott beiktattak egy-egy fiktív hercegnőt, mint például egy bizonyos Blithildét, hogy biztosítsák a brabanti hercegek és IV. Károly leszármazását a Merovingoktól és a Karolingoktól.⁴

Elsőként a történeti kontextusban értékelhető példákat vesszük sorra. A latin történeti hagyományban a bajor–magyar dinasztikus kapcsolat a legkidolgozottabb, sőt páratlan gazdagságú képzőművészeti alkotásokban is megörökítették. A magyar és délnémet történetírásban megkülönböztetett figyelem irányult a bajorországi, Augsburg és Freising között Wittelsbach szomszédságában fekvő scheyerni bencés monostorában fennmaradt forrásokra.⁵ A források egyszerre rögzítették pogány magyar hercegnőknek a scheyerni grófokkal kötött házasságát I. István és Gizella itt kötött eljegyzésével, illetve házasságával. Azon, hogy miért Scheyernben maradtak ránk a szövegek – egy latin krónika, festett táblák képaláírásokkal, valamint a táblákhoz kapcsolódó latin szöveg –, nincsen mit csodálkozni. A 940 körül épült várban alapított kolostor a 12. századtól a scheyerni és dachauai grófok, majd a Wittelsbach hercegek temetkezési helye lett, s kiemelkedő helyet foglalt el a dinasztia emlékeztetének ápolásában.⁶ Ezen

4 Blahová–Linhartová 2014, 12.

5 Fried 1980a; Siegmund–Genzinger 1980, 151–162.

6 Fried 1980b, 29–40. Összefoglalóan: Veszprémy 2019, 291–306.

sincs mit csodálkoznunk, francia földön is az első genealógiák a családi monostorok falai között születtek meg.⁷

A köztudatban meglehetősen zavaros kép él a scheyerni források szöveg-hagyományáról. E csoport alapvetően két, egymással is valamilyen módon összefüggő elbeszélő forrásra tagolódik: a Scheyerni krónikára (*Chronicon Schirensense*), valamint a táblákhoz kapcsolódó szövegre. A latin krónikának szerencsére valószínűsíteni tudjuk a szerzőjét Konrád scheyerni apát (1206–1225) személyében. Annál érdekesebb, hogy a krónika eredeti szövegéből még hiányzik a scheyerni grófoknak a magyar hercegnőkkel kötött házasságára vonatkozó bejegyzést tartalmazó 16. fejezet. Éppen ezért a 16. fejezetet jó okkal nem is tekintik a krónika eredeti szövegállapotához tartozónak, s így Konrád apát műve részének. Ennek ellenére a krónika a 16. fejezetet tartalmazó kiegészítéssel együtt 1623 óta számos alkalommal megjelent nyomtatásban, mintha az az eredeti szövegállapothoz tartozna.⁸ Így a szövegkiadásokban – köztük Gombos F. Albin utánközlésében – a 16. fejezet későbbi betoldása a mai olvasó számára nem egyértelmű.⁹

Frigyes bajor–landshuti herceg kápolnájába, a Fürstenkapellébe 1377 és 1393 között freskósorozatot rendelt meg a dinasztia jeles alakjairól, amely azonban nem maradt fenn. Ma ismert formájában 1624–1625-ből származik a sorozat, amely Gonosz Arnulf hercegtől mutatja be a Wittelsbachok történetét. A képek melletti rövid genealógiai tartalmú krónikásszöveg szintén átiratokban és másolatokban jutott korunkra. Ezt nevezik scheyerni tábláknak, aminek az eredeti táblára írt szöveg pusztulása miatt csak kézirati hagyománya van. Érdekes, hogy Aventinus (Johann Georg Turmair) ezzel a forrással szemben fenntartásait hangoztatta, „mesésnek és megbízhatatlannak” tartva azt.

A scheyerni szövegekben megőrzött hagyomány szerint a 10. században, tehát még a pogány korszakban az itteni grófok, Arnulf (Arnold) és Werner (Berthold) két magyar hercegnőt, egy bizonyos Ágnest és Beatrixot vettek feleségül, akiket Szent Ulrik püspök keresztelt meg. A lányok névválasztását talán

7 Duby 1973, 294.

8 Így járt el mérvadó kiadása is, Jaffé 1861.

9 Gombos 2005, 716 (Nr. 1688); Gombos 1938, 291.

a német nemzetségben előforduló nőalakok befolyásolhatták. Így Beatrix da-chauai grófnő maga is a kolostor jótevői közé tartozott, s 1128-ban egy kápolnát állíttatott, Looni Ágnes pedig I. Ottó herceg felesége volt, miként így hívták leányukat, s unokájuk feleségét is. Maga a szöveg is kiemeli a gesztus jelentőségét: a különböző népektől származó feleségek a bajor dinasztia előkelőségét bizonyítják, tudniillik római, francia, görög és magyar királyoktól származnak.¹⁰

Külön figyelmet érdemel Werner alakja. Werner – azaz a történeti Berthold von Riesenburg, II. Arnulf bajor palotagróf fia – részt vett az I. Ottó német királlyal szembeni 954–955. évi lázadásban, majd a helyi hagyomány szerint a 955. évi augsburgi csatában a magyarokkal játszott össze. Ám a scheyerni táblákhoz kapcsolódó szövegben is olvasható történet szerint Werner megmenekül a csata után lesújtani készülő császári bosszútól annak köszönhetően, hogy Szent Ulrik püspök volt a keresztapja. A fennmaradt történeti források valóban megerősítik, hogy Werner túlélte a lech-mezei csatát, sőt II. Ottó király egy oklevele alapján 976-ban még az élők sorában volt. Ez alapján persze igen valószínűtlen, hogy még évtizedek múlva is életben lett volna, s – amint azt a táblák szövege állítja – Szent István esküvője idején aktív szerepet játszhatott volna.

Itt kapcsolódik össze Arnulf és Werner magyar hercegnőkkel kötött frigye Szent István és Gizella házasságával. A korábbi frigyre alapozva István és Gizella esküvőjét is Scheyernbe helyezte a későbbi hagyomány, ami alapján ennek képi ábrázolásai fennmaradtak a scheyerni táblákon.

A magyar történetírás e szövegekre hamar felfigyelt, és nagy jelentőséget tulajdonított nekik. Podhradszky József akadémikus, a 19. század elejei hazai forráskutatás egyik úttörője úgy gondolta, hogy a két magyar hercegnő esetében Árpád fejedelem lányairól lehet szó, akiket talán már a 907. évi pozsonyi győzelem után vehettek el a német hercegek.¹¹ Érvelése szerint azért támadtak rá a magyarok 955-ben I. Ottóra, hogy német rokonaiknak, azaz a scheyerni

10 „Secht also von dem edeln stam der vier kunig von Rom, von Frankreich, von Kriechen und von Ungern köm daz edel geslecht und der würdig sam der heren von Bairen dy hewt lebent”. Idézi Moeglin 1985, 78.

11 Podhradszky 1839, 308.

hercegeknek a segítségére legyenek. I. István megtérésére és házasságára utalva még azt is kiemeli, hogy ezek az események „a magyar egyházi történetre nézve még azon oknál fogva is fontosak, mivel felvilágosításukból azon megrögzött s erőre kapott vélemény is eltűnik, hogy a keleti, nem pedig nyugati egyház volt a’ magyarok megtérítője”.¹² A kétkedő hangok dacára hazai és német földön egyaránt mindmáig elevenen él az a felfogás, hogy a latin nyelvű krónika és a kolostorban mindmáig látható képek több száz évvel későbbi keletkezésük ellenére a hagyománynak akár az első ezredfordulóig visszanyúló valós elemeit őrizték volna meg.¹³ Meglepő módon még a 2019-ben megjelent reprezentatív emlékkötet szerzői is eltérő módon értelmezik a helyi hagyományt. Sőt egy scheyerni 10. századi feltételezett reprezentatív épületegyüttest is a házasság tényével próbálnak igazolni.¹⁴

István és Gizella házasságát a középkori német történetírók természetesen jól ismerték, sőt ha valamit kiemeltek a korai magyar történelemből, az éppen István és Gizella házassága volt. A házasságot nyilván alapos diplomáciai előkészítés, követek küldése előzhette meg, amihez kapcsolódhatott István távollétében egy eljegyzési szertartás is. Erre nagy valószínűséggel valamelyik bajor hercegi központban, talán Regensburgban kerülhetett sor, s bizonyosan nem csak (a későbbi hagyomány által valószínűsített) az 1007-ben alapított Bambergben vagy a bamberginél néhány évtizeddel korábbi alapítású scheyerni várban, ahol ekkor monostor még nem működött. István megkeresztelkedése házasságát jóval megelőzhette, azt csak a kései német hagyomány kapcsolta össze az eljegyzéssel és esküvővel, kiemelve ezzel Gizella és a németek hittérítő szerepét.

A magyar hercegnők és az első magyar király itteni házassága hagyománynak kialakulása sokkal inkább későbbi, 12–13. századi fejleményekkel

12 Podhadszky 1839, 314.

13 A hagyomány hazai ismertté válásához nagyban hozzájárult Joannes Stiltzingius. Stiltinck 1747, 140. Pray György is tud róla (Pray 1763, I: 15.), de Katona István már erős fenntartással kezeli (Katona 1778, 658.). A fenti adatokért Szabados Györgynek tartozom köszönettel. A hagyomány továbbélésére lásd Szántó 1988, 53.; Lukács 2021, 243–262.; Prokopp 2023.

14 A házasságok (magyar hercegnők, valamint István és Gizella) helyi hagyományát elveti Schmid 2019, 68–69., míg Knapp 2019, 255. és Weiß 2019, 105. elfogadja.

magyarázható. A 13. század elején számos olyan esemény történt, amelyek a bajor térségben élők figyelmét a Wittelsbachok eredetének a tisztázására összpontosíthatta. I. Lajos (1172/1183–1231) 1214-ben kapta hűbérül a rajnai palotagrófságot a bajor után (1180) immár második birodalmi hercegségként, sőt az 1220-as évek végére birodalmi kormányzónak jelölték ki. Egy Wittelsbach-császárság képe ekkor már nem tűnt végletesen távolinak.¹⁵ Mindez szükségessé tehetette, hogy lépéseket tegyenek a dinasztia történeti legitimálására, hangsúlyozva, hogy a Wittelsbachok a Karolingok leszármazottai. Egyáltalán, a scheyerni grófok és a Wittelsbachok igen későn kerültek külföldi, rangosabb dinasztiákkal házassági kapcsolatba, s ennek a hiánynak a pótlása a 13. század elején nem volt másként lehetséges, mint történeti legendáknak a családtörténetbe való beépítésével. Mivel a leányok és feleségek nevét nem, vagy csak részben ismerte a hagyomány, éppen ezen a ponton lehetett a legkönnyebben, a történeti forrásokkal való ütközést elkerülve a scheyerni grófok családfáját bővíteni és szépíteni.

A valóságban rangosabb házasságot kötnie elsőként I. Lajosnak sikerült, amikor 1204-ben elvette a cseh herceg leányát, Ludmillát. Legközelebb pedig II. Erős Lajos (1229/1253–1294) az, aki 1273-ban Habsburg Rudolf Matilda nevű leányát nyeri feleségül. XIII. Henrik bajor hercegnek (1255–1290) 1245 körül IV. Béla magyar király leányával, Erzsébettel kötött házasságáról a táblák szövege is megemlékezett. Tekintettel arra, hogy fiuknak, III. Ottó bajor hercegnek rövid életű magyar királyságáról már nem tett említést, a táblák alapszövege nyilván még 1305 előtt keletkezhetett.

Bizonyos lényegi pontok mindkét történetben közösek: a bajor fejedelmek házassága a pogány magyar királylányokkal, majd Gizella házassága a korábban pogány Istvánnal. A keresztelés ismétlődése nem véletlen, hiszen így a Wittelsbachok a keresztény hittérítésben játszott szerepüket bizonyíthaták, sőt Gizella és a scheyerni grófok révén kisajátíthatták a térítő szerepet a magyarok felé. Nem szabad elfelejteni, hogy itt most nem egyszerűen egy német, hanem egy sajátosan bajor szempont érvényesült. Nem utolsósorban

¹⁵ Kramer 1994, 355–358.

a kortárs Szt. Erzsébettel való rokonság dicsfényéből sikerült juttatni valamit az arra igencsak szomjazó dinasztíának. E történet szerint Gizella özanyja lett Tübingiai Szent Erzsébetnek, aki jámborságát így nagyrészt bajor őseitől örökölte. Az utólagos mondaképződést látszik az a tény is bizonyítani, hogy különböző korokban élt személyek (Boldog Gizella, Szent István, Szent Ulrik, Szent Adalbert, Werner) kerülnek össze – mintegy *sacra conversatió*t alkotva – olyan szituációkban, amikor személyesen biztosan nem találkozhattak.¹⁶

A scheyerni hagyomány már azért is figyelemre méltó, mivel 1200 körüli megszületésével a legkorábbi azok közül, amelyek Szent István és a bajor térség közötti szoros kapcsolatot dokumentálják. Ezt nagyban elősegítette II. Henrik német császár 1147. évi kanonizációjára készült legendája, illetve a Magyar Királyság 1200 körüli jó híre, III. Béla és II. András királyok kétségkívül széles körben ismertté váló hatalma és tekintélye. Henrik legendája ugyanis nagy súllyal emeli ki István és Gizella házasságát, s a magyarok megtérítését Gizellán keresztül Henriknek tulajdonítja.¹⁷ A magyar hagyomány lehetséges forrása egy korai dinasztikus kapcsolat is lehetett, hiszen I. Béla magyar király leányának, Zsófiának Richgard (Richardis) nevű leánya I. Ekkehard (Eckhard) scheyerni grófnak (†1101), majd annak testvérének II. Ottónak (†1120) a felesége lett, s a házasságai gyermekáldásban gazdagok voltak.¹⁸

Úgy tűnik, hogy a scheyerni hagyomány megelőzte a bambergi István-kultuszt, amelynek legkorábbi emlékei 1300 körüliek, s akár még hatással is lehetett arra.¹⁹ Mindehhez járult a kitalált andechsi Szent Rasso-hagyomány, amely Szent Istvánhoz kapcsolódott, s nagymértékben nyúlt vissza a kalandozó magyarok elleni harcok bajor emlékezetéhez.²⁰ Ugyanakkor a diesseni kolostortemplom 1736-ban készült ma is látható, 28 szentet és boldogot ábrázoló kupolafreskóján a magyar őseket Szent István és Boldog Gizella jelenítik meg.

16 Szent Adalbert és Scheyern kapcsolatára lásd Szántó 1988, 52–53., kritikáját pedig Veszprémy 1998, 321–338.

17 Gerics 1988, 131–134.

18 Lásd Báling 2021, 468., további szakirodalommal. Ekkehardról feltételezik, hogy már az 1064-es nagy német zarándoklat keretében átvonult Magyarországon.

19 Veszprémy 2018; Veszprémy 2020.

20 Veszprémy 1995.

Érdekes módon már a 15. századi bajor krónikások között is akadt, aki hitetlenkedve fogadta a magyar királynékkal kapcsolatban leírtakat. A bajor történetíró Veit Arnpeck 1495-ig vezetett krónikájában a scheyerni grófoknak Arnulf császárhoz való kapcsolását kategorikusan visszautasítja, s megjegyzi, hogy Arnulf és Werner nehezen szerezhettek volna magyar királynéokat feleségül, hiszen akkor a magyaroknak nem királyaik, hanem csak kapitányaik voltak, mint az a magyarok krónikájában, azaz Thuróczy augsburgi kiadásában olvasható.²¹

Német nyelvterületen a képzelt magyar hercegnők feltűnése egyáltalán nem korlátozódott Bajorországra. Magában álló említéseknek tekinthető, hogy az egyik forrás St. Gallen névadója, a 630-ban meghalt ír származású Szent Gál anyját Magyarországról származtatja (*ex Ungaria*). A svábföldi nellenburgi gróf, Szent Eberhard magyar rokonságát már jobban érthetjük. Az *Acta Sanctorumba* is bekerült szöveg szerint 1004. év táján Svábföldön, Felső-Germánia provinciájában élt Eppo nellenburgi gróf feleségül vette Hedviget, Szent Istvánnak, a magyarok királyának és Szent Henrik császár nővérének, Gizellának a leányát.²² Mindez azonban csak Heinrich Murer tudós karthauzi szerzetes okoskodása nyomán született meg, s került kinyomtatásra már a halála után az 1648-ban megjelent *Helvetia sancta* című művében.²³ A középkori latin és német nyelvű források ugyanis Hedviget a német királyi dinasztiahoz kapcsolták. Leginkább II. Henrik császár felesége, Kunigunda leánytestvére gyermekének, olykor II. Henrik anyja, Gizella testvére gyermekének gondolták, de IX. Leó pápával minden bizonnyal rokonságban állt. A svájci szerzetest nyilván II. Henrik és István rokoni kapcsolata, esetleg a Gizella név zavarta meg. Ebben persze nehezen hihető, hogy a magyar kapcsolatot az előbbieknél előkelőbbnek tartotta volna. A legenda hőse, a boldog emlékezetű V. Eberhard, Eppo fia egyébként történeti személy,²⁴ a schaffhauseni Mindenszentek monostorát alapította, s 1078 körül halálozott el.

21 Gombos 2005, 2637–2638. (Nr. 5122).

22 Báling 2021, 310.

23 Murer 1648, 277–280.; Gombos 2005, 2339 (Nr. 4966).

24 V. Eberhard Zürichgau (1050–1077), Neckargau (1059) és Chiavenna (1065-ig) grófja. Burmeister 1999, 58.

Végül külföldi historiográfiai párhuzamként talán a *Magyar–lengyel krónikában* feltűnő lengyel hercegnő, Adelhaid említhető, aki a lengyel hagyomány szerint I. Mieszko lengyel fejedelem testvéreként lett volna Géza fejedelem felesége és annak keresztény hitre térítője. Bár a Lengyelország dicsőségét hirdetni hivatott esküvőjüket a híres történétíró, Jan Długosz is megörökítette, alakját a mérvadó kutatók mégis fiktívnek tekintik.²⁵

A hercegnők a Habsburgok családi hagyományában

A Habsburg-dinasztia nem kevésbé szorult rá, hogy dicső ősökkel gazdagítsa családfáját. *A haza krónikájaként*, más néven a *95 uralom krónikájaként* emlegetett középfelnémet mű a késő középkori osztrák tartományok egyik legjelentősebb historiográfiai alkotása.²⁶ Aeneas Silvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa hiába jegyezte meg erről, hogy „bolondos kis könyv, tele hazugsággal, szerzője pedig egy olyan ember, akiről nem lehet eldönteni, hogy a hazugság, vagy az örültség vezérli”, a munka nagy népszerűségnek örvendett, s félszáz kézírata maradt fenn.²⁷ A mű 1387 és 1394 között keletkezett, de az osztrák őstörténet uralkodóinak listája, a *Fabelfürstenreihe* ennél későbbi, azt már valószínűleg III. Albert ösztönzésére írta a szerző.

Már az első könyv is rendkívül ambiciózus: a Krisztus születése előtt élt osztrák fejedelmek történetét mutatja be az 58. uralkodóig, Jannatig. Az ötödik könyvben jut el az olvasó 1394-ig, s a 95 uralomból 81 fiktív. Az ószövetségi eseményeket követően Ausztria legendás őstörténete következik, benne az osztrák címer történetével, antik, héber és hebraizáló nevekkal. A zsidóság ebben az összefüggésben a kiválasztott nép szerepének a biztosítását jelenti, s nem

25 Grzesik 1995, 114–125.; Grzesik 2014; Báling 2021, 82–84. Elfogadja Adalhaid történetiségét Homza 2017, 169–210. Adelhaidot Géza fejedelem testvére, Mihály feleségének tartja Marton 2013.

26 Hagemann 2017, 203–238.; Bradács 2009.

27 Bradács 2009, 1421., az itt idézett krónika: Piccolomini, Aeneas Silvius: *Historia Australis* (*Historia rerum Friderici III. Imperatoris*), III. 1. 23.

közvetlenül a zsidó etnikumra utal.²⁸ A pogány és zsidó uralkodók után az első keresztény (Szent) Amman, a 65. fejedelem volt. A 72. uralom során összeáll a történeti Ausztria: az osztrák őrgróf fia Miklós magyar király leányát, Osanát nyeri feleségül, másik két fia pedig cseh hercegnőket. A magyar szál végigvonul a művön, már a második uralomtól kezdve a 92.-ig egyetlen történetileg hiteles nevet sem említ, s 1050 előtt évszámokkal sem hozakodik elő.

A mű központi gondolata szerint Ausztria, a cseh és magyar területek sorsa már az ősidőktől kezdve *összekapcsolódott*, természetesen osztrák vezetéssel. A sok kitaláció között nekünk akár még szimpatikus is lehetne, hogy a magyarokat autochton népnek tekinti a Kárpát-medencében. A krónikában igazi csemege a *Fabelfürstenreihe* című fejezet, amely a Habsburgok dinasztikus politikájának nyújtja az igazolását s egyúttal a propagandáját. Ebben összesen 17 magyar, értelemszerűen fiktív hercegnő kapott helyet.

Ha azt gondolnánk, hogy a kortársak nem vették komolyan, tévedünk. III. Frigyes Bécsújhelyen 1440 és 1453 között készíttette el címerfalát (*Wappenwand*), a Szent György-katedrális oldalában, hogy Ausztria fényes múltját bizonyítsa. Ennek forrása éppen a *95 uralom krónikája* volt. Ennek megfelelően az osztrák örökös tartományok 14 valós címere mellett 88 fantázia szülte címer is látható.

A latin világtörténeti és irodalmi hagyományban

Hispaniában Árpád-házi Jolántát (*Violant d’Hongria*, 1219 k. – 1251) nem csupán férje, I. Jakab aragóniai király értékelte nagyra. A királyné emlékét az egykori Aragón Korona országainak területén a mai napig elevenen őrzik. Brachfeld F. Olivér rávilágított arra, hogy Jolánta különösen nagy befolyást gyakorolt a katalán irodalomra és népi képzetre. A magyar származású királyné személye rengeteg mesés történetet ihletett, alakja számos lírai alkotásban fellelhető. A *Historia de la filla del rey d’Ongria*, vagyis *A magyar királylány története* főszereplője

28 Hagemann 2017, 61–62.

egy Yole/Violante, azaz Jolánta nevű ártatlanul üldözött magyar hercegnő. A történet szerint ő egy meg nem nevezett magyar király és gyönyörű feleségének szépséges lánya. Miután anyja meghal, az újra nősülni akaró özvegy király nem talál elhunyt feleségéhez hasonlóan szép nőt, így a lányát akarja elvenni. A hercegnő, hogy ezt elkerülje, levágatja a saját kezzeit. Apja ezért haragjában hajóra téteti, amely pár nappal később Marseille-be fut be. Itt a provençe-i gróf veszi feleségül, aki később keresztes hadjáratra indul a Szentföldre.²⁹

Találunk egy további, történeti valóság és képzelet határán mozgó történetet a törökellenes háborúk időszakából, amikor Hispániában váratlanul felbukkan egy, a szultán háreméből érkező magyar királyi rokon. Bármennyire is hihetetlen, úgy tűnik, hogy Tamerlán, azaz Timur Lenk emír a törökök felett aratott 1402. évi ankarai nagy mongol győzelme után tényleg küldhetett ajándékba a legyőzött szultán háreméből két előkelő származású hölgyet III. Henrik kasztíliai–leóni királynak valamikor 1403–1406 között.³⁰ A kortársak úgy gondolták, hogy a nikápolyi csatában ejtették fogságba őket, és egyiküket, Angelinát a magyar király unokájaként (*nieta del rey de Ungría*) írták le. Talán az Anjou-dinasztiához kapcsolták őket, miközben egyiküket görögnek is mondja a forrás, ami persze csak tovább bonyolítja lehetséges származását. A hagyomány azonban megbízhatónak tűnik, mivel III. Henrik követe, Ruy Gonzalez de Clavijo valóban megfordult Tamerlánnak szamarkandi udvarában, ahonnan 1406-ra érkezett haza. Útleírása szerint – amely a legkorábbi spanyol nyelvű műfajában – az ajándékozásra még követsége előtt sor került. A hölgyek kasztíliai megérkezéséről 1582-ből maradt fenn beszámoló. Alakjukat a spanyol népköltészet és udvari költészet számos alkotása megörökítette. Angelina sírja származásáról tanúskodó felirattal a segoviai Szent János-templomban mindmáig fennmaradt, ahova egy közeli monostorból az 1570-es években vitték át.³¹ Az újabb kutatás némi hitelt ad a történetnek, de ugyanakkor elismeri, hogy a magyarokra vonatkozó hagyománynak semmi alapja sincs. A lányok eszesek

29 Brachfeld 1994; Csifó 2017, 168–169.

30 Burkiewicz 2015, 159–178.; Kahane–De Malkiel 1960.

31 A sírkő felirata: „aquí yace la muy honrada donna Angelina de Grecia, hija del conde Ivan y nieta del rey de Vngria, muger de Diego González de Contreras”. Díaz-Miguel 2022.

voltak, nemcsak szépek, s tudták, hogy mivel tudják emelni az értéküket, vagy ezt helyettük a rabszolga-kereskedők tették meg. Ám az meglepő, hogy a gyanús előéletű hölgyek a források alapján új hazájukban családot alapítottak, és sikerrel tudtak beilleszkedni a helyi társadalomba.

Az európai latin és népnyelvű középkori irodalomban a spanyol példák mellett is számtalan mű igazolja a fiktív magyar származás népszerűségét.³² Legismertebb III. Pipin *majordomus* felesége, Nagy Károly anyja, Nagylábú Bertrada, akit 744 körül vett nőül. A történeti hagyomány magyarnak (*Ungara*) tudja, s így került be Viterbói Godfrid 12. századi krónikájába is.³³ Ő a hősnője a 12. századi *chanson de geste*-ek világának, majd a 13. századi Adenet le Roi művének is. Berta a magyar uralkodó, a képzeletbeli Florus király és Blanche-fleur királyné gyermeke. Első gyermekük, Gille, a vitéz lovag Roland édesanyja, s (Nagy) Károly csak utána született meg.³⁴

Idetartozhat a 14. század végi *Charles le Chauve* (Kopasz Károly) című verses regény is. Ebben a pogány király, Mélisant de Hongrie, Kopasz Károly néven francia király lesz, és az ő unokájának lesz magyar – igaz nem királyi származású – felesége.

Az 1240 előtt keletkezett Philippe de Rémi *A csonkakezü királynője* (*La Manekine*) című elbeszélésének hősnője, Joie, egy név szerint nem említett magyar király lánya.³⁵ Szabics Imre értelmezésében a titokzatos és egzotikus országból való származás alkalmassá tette őt az üldözött hercegnő irodalmi típusának megismerésére. A hősnő ebben az esetben Skóciában lesz királyné.³⁶ Jean Wauquelin 15. század közepén élt burgundi szerző művében váratlanul

32 Egedi-Kovács 2018.

33 A német krónikás megfogalmazása azonban nem egyértelmű, mivel valójában a bizánci császártól származott, anyja görög volt („venit ab Ungaria, set Greca matre reperta, Cesaris Eraclii filia namque fuit. Ex hac mistura fit summa corona futura”), s ennek köszönhetően Nagy Károly is anyai ágon római (Matre Romuleus). Máshol egyszerűen „magyar anyának” (*Ungara mater*) nevezi. Godefridus 1872, 92., 209.; Scales 2015, 128. A korabeli nyugati gondolkodás számára Magyarország nem állt távol a Bizánci (görög) Birodalomtól, erre lásd pl. Albrecht 2013, 445–446.

34 Szabics 2016, 9–21. Legkorábbi francia fennmaradt forrása a *Chronique saintongeaise* 1225 körülről.

35 Egedi-Kovács 2018, 19–44.

36 Egedi-Kovács 2018, 37.

megjelenik apja, Salamon magyar király is. Ez azonban inkább tudós kiegészítésnek tekinthető, amely így utólag látta el a történetet konkrét Magyarországra utaló szóval.³⁷ Az üldözött-ártatlan leány mondája Itáliában elterjedt változatának Szent Vilma – Santa Guglielma – magyar királyné/né a főhőse.³⁸

Az Artúr király mondakörének egyik feldolgozása a *Floriant et Florete* (1250 k.–1275). Eszerint a király Gauvain nevű unokatestvére Blanchandine-t, GERMIE magyar király leányát veszi el, felesége halála után el is nyeri Magyarország koronáját. Seláf Levente ebben az itáliai Anjouk trónigényét látja megcsillanni.

A gazdag szépirodalmi említések hátterében – a *chansonok* közül Seláf Levente számításában 67 említi a magyarokat, de például a cseheket csak 12 – az irodalmárok a nyugati udvarokkal szoros kapcsolatot tartó III. Béla, Imre és II. András uralkodásának széles körben elterjedt hírért, a királyság ásványkincsekben, aranyban, jó lovakban való gazdagságát (ezt húsz alkotás említi meg) vagy éppen Sicambriának Budával/Óbudával való azonosítását vélik felfedezni. Külön is utalnak Szent Márton pannóniai származásának ismertségére, III. Béla bizánci hercegi éveire és Szent Erzsébet Észak-Franciaországban széles körben elterjedt kultuszára, amit Rutebeuf (†1285) *Vie de Saint Elysabel, fille du roi de Hongrie* című elbeszélő költeménye is bizonyít.³⁹ Persze, itt már egy „valódi” királynnyal van dolgunk. Magyar királyfiak is szép számmal bukkannak fel a nyugati mondaszerű történetekben, a jelen tanulmány azonban nem rájuk, hanem a hercegnőkre szorítkozott.

Áttekintésemet egy távoli, 19. századi francia példával zárnám. A maga korában híres historizáló képeket festő Paul Delaroche (1797–1856) egyik képét, a *Sainte Amélie, Reine de Hongrie* (Szent Amália, Magyarország királynéja) címűt a BBC egy 2016-os adása tette közismertté.⁴⁰ Semmi meglepő sincs abban, hogy Szent Amália nem volt magyar. Ő egy, a mai belgiumi Ardenneken élő szent szűz volt, s talán Temse-i Amalbergával lehet azonos, aki feltehetően 772-ben halt meg.⁴¹ A képet az utolsó francia király, Lajos Fülöp felesége,

37 Falvay 2008, 72.

38 Falvay 2008, 64–74.

39 Seláf 2022, 538–542.

40 *Fake or Fortune?* 2016.

41 Aali 2021, 116–122.

Marie-Amélie rendelte meg, hogy névadójának tisztelegjen, s a kép másolataival uralmukat népszerűsítse. Valószínűleg a festő hirtelen ötlete volt, hogy a királynő védőszentjénél rangemelést hajtson végre, s az ekkor még jól csengő „magyar királynő” címmel tüntesse ki.

Az idézett források nagyon jól mutatják azt a folyamatot, amelynek során a Magyar Királyság Európa megbecsült, tekintélyes és sokszor irigyelt hatalmává vált. Jellemző módon a 11–12. századi krónikások éppen a nyugatról érkezett hercegnőket említik meg, akiknek a kereszténység és nyugati kultúra hazai meghonosítása köszönhető. Szent István uralkodását az teszi értelmezhetővé számukra, hogy német császár nővére lett a felesége. A 12. század végével megszaporodnak a magyar dinasztia nyugati uralkodóházakkal kötött házasságai, aminek eredményeként az Árpádok is részeseivé váltak a monarchiákat láthatatlan szálakkal összekapcsoló dinasztikus hálónak. Ezt a folyamatot az 1300-tól a magyar trónon megjelenő, illetve arra igényt formáló nem magyar dinasztiák csak tovább erősítették, s mindez tükröződött a nyugati krónika- és szórakoztató irodalomban feltűnő fiktív magyar hercegnők és – a tanulmányban nem tárgyalt – hercegek megjelenésében. Nem véletlen, hogy a közép-európai régió feletti befolyás megszerzése jegyében a leghangsúlyosabban a német (délnémet) és osztrák historiográfiában tűntek fel, miközben a francia, itáliai és hispániai említések a magyar királyok és szentek egész kontinensen érezhető hatásáról tanúskodnak.

Felhasznált irodalom

- Aali 2021. Aali, Heta: *French Royal Women during the Restoration and July Monarchy: Redefining Women and Power*. Palgrave, Basingstoke, 2021. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-59754-2>
- Abrecht 2013. Albrecht, Stefan: Das Griechische Projekt Andreas II. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013), 2. sz. 440–460.
- Báling 2021. Báling Péter: *Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei. Rokonok, barátok és dinasztikus konfliktus Kelet-Közép-Európában a 11. században és a 12. század elején*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021.

- Blahová–Linhartová 2014. Bláhová, Marie – Alena, Linhartová: The Genealogy of the Czech Luxembourgs in Contemporary Historiography and Political Propaganda. *The Medieval Chronicle*, 9. (2014), 1–32. https://doi.org/10.1163/9789401212120_002
- Brachfeld 1994. Brachfeld F. Olivér: Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1994.
- Bradács 2009. Bradács Gábor: A 'Chronica patriae': Egy 14. századi osztrák krónika és a magyar történelem. *Századok*, 143. (2009), 6. sz. 1421–1454.
- Burkiewicz 2015. Burkiewicz, Łukasz: Two Christian Princesses Offered as Timur's Present for King Henry III of Castile. The Analysis of the Introduction to Ruy Gonzalez de Clavijo's Narrative (1403–1406). *Perspektywy kultury*, 13. (2015), 2. sz. 159–178.
- Burmeister 1999. Burmeister, Karl Heinz: Nellenburg, Grafen von. In *Neue Deutsche Biographie*. Band 19, Duncker & Humblot, Berlin, 1999. 58.
- Csifó 2017. Csifó Tamás: A Magyar Királyság kapcsolatai Hispániával a 12. század végén és a 13. század első felében. *Móra Akadémia*, 4. (2017), 152–174.
- Díaz-Miguel 2022. Díaz-Miguel, Angel: Violante y Angelina: Dos princesas que vinieron de Hungría. *Curios*, (2022). <http://admreportaje.blogspot.com/2022/04/violante-y-angelina-dos-princesas-que.html>
- Duby 1973. Duby, Georges: Remarques sur la littérature généalogique en France aux XIe et XIIe siècles. In Duby, Georges: *Hommes et structures du Moyen Âge*. Mouton, La Haye, Paris, 1973. 287–298.
- Egedi-Kovács 2018. Egedi-Kovács Emese (szerk.): *Magyar királyfiak és királylányok: Középkori francia elbeszélések: Antológia: Szabics Imre válogatott műfordításai*. Eötvös József Collegium, Budapest, 2018.
- Fake or Fortune?* 2016. Illis, Nicky (dir., prod.): Delaroche. *BBC One: Fake or Fortune?*, Se. 5. (2016. július 24.) ep. 2. <https://www.bbc.co.uk/iplayer/episode/b07m7xnv/fake-or-fortune-series-5-2-delaroche>
- Falvay 2008. Falvay Dávid: Szent Erzsébet, Szent Vilma és a magyar királyi származás mint toposz Itáliában. *Aetas*, 23. (2008), 1. sz. 64–76.
- Fried 1980a. Fried, Pankraz: *Die Chronik des Abtes Konrad von Scheyern (1206–1225) über die Gründung des Klosters Scheyern und die Anfänge des Hauses Wittelsbach*. Verlag Konrad, Weissenhorn, 1980.

- Fried 1980b. Fried, Pankraz: Die Herkunft der Wittelsbacher. In Glaser, Hubert (Hg.): *Wittelsbach und Bayern. Die Zeit der frühen Herzöge von Otto I. zu Ludwig dem Bayern. Beiträge zur Bayerischen Geschichte und Kunst 1180–1350*. Bd. I/1. Hirmer Verlag, München–Zürich, 1980. 29–40.
- Gerics 1988. Gerics József: „A két királyi apostol” (Szent István és Szent Henrik kapcsolata a 11–12. századi német és magyar hagyományban). *Teológia*, 22. (1988), 131–134.
- Godefridus 1872. Godefridus Viterbiensis: *Pantheon*. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, vol. 22. Ed. Waitz, Georg. Hiersemann, Stuttgart, 1872. 107–305.
- Gombos 1938. Gombos F. Albin: Szent István a középkori külföldi történetírásban. In Serédi Jusztinián (főszerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938. 629–674.
- Gombos 2005–2011. Gombos Ferenc Albin: *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCXI*. vol. I–IV, Nap Kiadó, Budapest, 2005. (Első kiad. Szent István Akadémia, 1938.)
- Grzesik 1995. Grzesik, Ryszard: Adalhaid, az állítólagos lengyel hercegnő a magyar trónon. *Aetas*, 10. (1995), 3. sz. 114–125.
- Grzesik 2014. Grzesik, Ryszard: Some New Remarks on the Hungarian-Polish Chronicle. *The Medieval Chronicle*, 9. (2014), 189–204. https://doi.org/10.1163/9789401212120_007
- Hagemann 2017. Hagemann, Christoph J.: *Geschichtsfiktion im Dienste territorialer Macht. Die Chronik von den 95 Herrschaften des Leopold von Wien*. heiBOOKS, Heidelberg, 2017.
- Homza 2017. Homza, Martin: *Mulieres suadentes – Persuasive Women. Female Royal Saints in Medieval East Central and Eastern Europe*. Brill, Leiden–Boston, 2017.
- Jaffé 1861. Jaffé, Philipp (ed.): *Chronicon Schirensense*. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. vol. 17. Hahn, Hannover, 1861. 591–605.

- Kahane–De Malkiel 1960. Kahane, Renée Toole – De Malkiel, María Rosa Lida: Doña Angelina de Grecia. *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 14. (1960), 1–2. sz. 89–97. <https://doi.org/10.24201/nrfh.v14i1/2.3016>
- Katona 1778. Katona István: *Historia Critica Primorum Hungariae Ducum*. Weingand–Koepf, Pest, 1778.
- Knapp 2019. Knapp, Ulrich: Kloster Scheyern – Zur mittelalterlichen Bau- und Kunstgeschichte. In Wirth, Lukas (Hg.): *Kloster Scheyern: 900 Jahre Benediktiner am Stammsitz der Wittelsbacher Bayerische Geschichte*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2019. 245–312.
- Kramer 1994. Kramer, Ferdinand: Geschichtsschreibung zwischen Rückbesinnung auf Hirsauer Tradition und adeligem Machtanspruch. Ein quellenkritische Studie zur Scheyerner Chronik. *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte*, 57. (1994), 351–381.
- Krsmanović–Radošević 2004. Krsmanović, Bojana – Radošević, Ninoslava: Legendary Genealogies of Byzantine Emperors and Their Families. *Zbornik radova Vizantologog instituta*, 41 (2004), 1. sz. 71–98. <https://doi.org/10.2298/ZRVI0441071K>
- Lukács 2021. Lukács László: *Szent István király a néphagyományban*. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 2021. (A Szent István Király Múzeum Közleményei 2021/A. sorozat 59.)
- Marton 2013. Marton Szabolcs: Géza és Adelhaid. *Belvedere Meridionale*, 25. (2013), 4. sz. 108–119. <https://doi.org/10.14232/belv.2013.4.8>
- Moeglin 1985. Moeglin, Jean-Marie: *Les ancêtres du prince. Propagande politique et naissance d'une histoire nationale en Bavière au Moyen Age, 1180–1500*. Droz, Genève, 1985.
- Murer 1648. Murer, Heinrich: *Helvetia Sancta Seu Paradisus Sanctorum Helvetiae Florum*. David Hautt, Luzern, 1648.
- Podhradszky 1839. Podhradszky József: Ágnes és Beatrix magyar hercegnők. *Tudománystár, Új folyam* 5. (1839), 304–315.
- Pray 1763. Pray György: *Annales Regum Hungariae*, vol. 1. Kurtzböck, Wien, 1763.
- Prokopp 2023. Prokopp Mária: Gizella királyné jelentősége a XXI. században. In Prokopp Mária (szerk.): *Regina Gisela. Boldog Gizella nyomában. Tanulmányok*

- első királynénk tiszteletére*. Kortárs Női Reflexiók Fóruma, Budapest, 2023. 31–46.
- Scales 2015. Scales, Len: Purposeful Pasts: Godfrey of Viterbo and Later Medieval Imperialist Thought. In Foerster, T. (ed.): *Godfrey of Viterbo and His Readers*. Ashgate, Farnham, 2015. 119–144.
- Schmid 2019. Schmid, Alois: Von Margarethenzell auf den Burgberg: Die Anfänge des Klosters Scheyern. In Wirth, Lukas (Hg.): *Kloster Scheyern: 900 Jahre Benediktiner am Stammsitz der Wittelsbacher Bayerische Geschichte*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2019. 45–78.
- Seláf 2016. Seláf Levente: Szent Márton mint magyar királyfi. Egy hagiográfiai motívum története. In Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs (szerk.): *Via Sancti Martini: Szent Márton útjai térben és időben*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 137–164.
- Seláf 2022. Seláf, Levente: The Image of East Central Europe in Medieval European Literature. In Zecevic, Nada – Zieman, Daniel (eds.): *The Oxford Handbook of Medieval Central Europe*. Oxford University Press, New York, 2022. 533–552. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190920715.013.23>
- Siegmund–Genzinger 1980. Siegmund, Albert – Genzinger, Franz: Zur Scheyerner Tabula perantiqua. In Glaser, Hubert (Hg.): *Wittelsbach und Bayern. Die Zeit der frühen Herzöge von Otto I. zu Ludwig dem Bayern. Beiträge zur Bayerischen Geschichte und Kunst 1180–1350*. Hirmer Verlag, München–Zürich, 1980. 151–162.
- Stiltinck 1747. Stiltinck, Jan (Joannes Stiltingius): *Vita Sancti Stephani*. Streibig, Jaurini, 1747.
- Szabics 2016. Szabics Imre (ford.): Adenet le Roi: Nagylábú Berta, „magyar királyné” & Parise hercegnő története. XIII. századi francia kalandénekek. ELTE Eötvös József Collegium Budapest, 2016.
- Szántó 1988. Szántó Konrád: *Boldog Gizella első magyar királyné élete*. Ecclesia, Budapest, 1988.
- Veszprémy 1995. Veszprémy László: Szt. Rasso és a kalandozó magyarok. *Századok*, 129. (1995), 5. sz. 1063–1073.
- Veszprémy 1998. Veszprémy László: Szent Adalbert és Magyarország. Historiográfiai áttekintés. *Ars Hungarica*, 26. (1998), 2. sz. 321–338.

- Veszprémy 2001. Veszprémy László (ford.): Szt. Kinga legendája. In Klaniczay Gábor – Madas Edit (szerk.): *Legendák és csodák. Szentek a magyar középkorból II.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 118–171.
- Veszprémy 2018. Veszprémy László: A bambergi lovas szobra és Szent István. In Mérai, Dóra – Drosztmér, Ágnes et al. (szerk.): *Genius Loci. Laszlovszky 60.* Archaeolingua, Budapest 2018. 316–320.
- Veszprémy 2019. Veszprémy László: *Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe).* Line Design, Budapest, 2019.
- Veszprémy 2020. Veszprémy László: Forrásközlemény Szt. István korai tiszteletéhez Bambergben. In Hende Fanni – Kisdi Klára – Korondi Ágnes (szerk.): „Mestereknek gyengyének.” *Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára.* OSzK – Szent István Társulat, Budapest, 2020. 507–517.
- Weiß 2019. Weiß, Dieter J.: Die Memorialkultur der frühen Wittelsbacher in Kloster Scheyern. In Wirth, Lukas (Hg.): *Kloster Scheyern: 900 Jahre Benediktiner am Stammsitz der Wittelsbacher Bayerische Geschichte.* Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2019. 79–118.